

ΕΙΔΙΚΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ: ΟΙ ΡΩΜΙΟΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

Περπατώντας κάποιος στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης, μπορεί –αν κοιτάξει, αν δει πραγματικά, τα κτήρια της πόλης– να εντοπίσει κάποιες επιγραφές, που μαρτυρούν μια ιστορία πολλών ετών. Είναι επιγραφές πάνω και δίπλα από την είσοδο των κτηρίων, με το όνομα του αρχιτέκτονα, το έτος κατασκευής και, σπανιότερα, την επωνυμία του κτιρίου, το όνομα του ιδιοκτήτη ή κάποιο σύμβολο σχετικό με την επαγγελματική του ιδιότητα.

Το όνομα αυτό ήταν πολλές φορές ελληνικό. Λογικό, αφού στην Πόλη υπολογίζεται ότι δραστηριοποιήθηκαν περισσότεροι από 350 Έλληνες αρχιτέκτονες.

Από την 1η Απριλίου μέχρι και τις 6 Μαΐου, το ΤΕΕ/ΤΚΜ φιλοξένησε στις εγκαταστάσεις του μια ιδιαίτερα αξιόλογη έκθεση, που περιγράφει τη διαδρομή και παρουσιάζει τα έργα αυτών ακριβώς των ανθρώπων: των Ρωμιών αρχιτεκτόνων της πόλης.

Με αυτή την αφορμή, το τρέχον φύλλο του «Τεχνογραφήματος» φιλοξενεί ένα ειδικό αφιέρωμα στους Ρωμιούς αρχιτέκτονες, με τέσσερα εξαιρετικά ενδιαφέροντα άρθρα για τις κοινωνικές, πολιτικές και επιστημονικές παραμέτρους της δραστηριότητάς τους στην Πόλη.

ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ (19ος - 20ος αι.). Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

του Βασίλη Κολώνα, Α, ιστορικού αρχιτεκτονικής, καθηγητή Τμήματος Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Οι μεταρρυθμίσεις που θεσμοθετούνται από το 1839 και μετά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εκτείνονται σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής, την οργάνωση της διοίκησης και της οικονομικής λειτουργίας, το θεσμικό, δικαστικό, στρατιωτικό και κοινωνικό πλαίσιο, αποσκοπούν στον εκσυγχρονισμό του κρατικού μηχανισμού, στον εκδυτικισμό της κοινωνίας και στην απαλλαγή της νομοθεσίας και της παιδείας από τον θρησκευτικό νόμο.

Η εισαγωγή ξένης τεχνολογίας και τεχνολογίας, η ίδρυση τεχνικών λυκείων και τεχνικών στρατιωτικών σχολών, η ίδρυση της Σχολής Καλών Τεχνών και η θέσπιση νέων οικοδομικών κανονισμών, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για μια σειρά επεμβάσεων που αποβλέπουν στον εκσυγχρονισμό της λειτουργίας της πόλης.

Οι επεμβάσεις αυτές συνοψίζονται στη χάρση και διάνοξη οδικών αρτηριών, στην κατασκευή σιδηροδρομικών δικτύων και σταθμών, στην κατασκευή λιμανιών, στη δημιουργία δικτύων υποδομής και αστικών εξυπηρετήσεων. Ευνοούνται οι επεκτάσεις εκτός των τειχών, ενώ οι συχνές πυρκαγιές που πλήττουν τα ιστορικά κέντρα των πόλεων δίνουν την ευκαιρία για τον επανασχεδιασμό του καμένου τμήματος και την εφαρμογή πλήρους πολεοδομικού σχεδίου.

Η εξίσωση των μελών των εθνικών-θρησκευτικών μειονοτήτων με το μουσουλμανικό στοιχείο και συγκεκριμένα η παραχώρηση σ' αυτούς του δικαιώματος κυριότητας και διάθεσης ακίνητης περιουσίας εντός των ορίων της αυτοκρατορίας, καθώς και η μεγαλύτερη ετοιμότητα αποδοχής εκ μέρους τους της δυτικοποίησης που επιχειρείται στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων, τις τοποθετεί σε πλεονεκτική θέση. Οι κοινότητες ως φορείς ευρωπαϊκών ιδεών και εξαιτίας των στενών σχέσεων με όμορες κοινότητες στις δυτικές χώρες,

γνωρίζουν τον τρόπο εκμετάλλευσης των νέων οικονομικών συνθηκών και πρωτοστατούν στην εισαγωγή νέων προτύπων στους τομείς της εκπαίδευσης, της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών και της κοινοτικής οργάνωσης και προγραμματισμού. Έτσι, οι μη-μουσουλμανικές κοινότητες, σε μια προσπάθεια επικράτησης και ανταγωνισμού στον ευρύτερο χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, προχωρούν στην ανέγερση των δικών τους ιδρυμάτων με σκοπό την εδραίωση της παρουσίας τους και την αύξηση της επιρροής τους στις πόλεις και την ενδοχώρα τους.

Ανοικοδομούνται κτίρια που οφείλονται σε κοινοτική ή συλλογική πρωτοβουλία (εκκλησίες, σχολεία, ευαγή ιδρύματα, νοσοκομεία), κτίρια που στεγάζουν εμπορικές χρήσεις και χρήσεις αναψυχής και, τέλος και νέοι τύποι κατοικιών (αστικές κατοικίες, πολυώροφα κτίρια διαμερισμάτων, εξοχικές επαύλεις).

Η μελέτη [για την παρουσία Ελλήνων αρχιτεκτόνων στην Κωνσταντινούπολη κατά την περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας] βασίστηκε κυρίως σε πρωτογενές υλικό, όπως αρχιτεκτονικά σχέδια, ανέκδοτο εικονογραφικό υλικό, καθώς και σε μακρόχρονη επιτόπια έρευνα.

■ Μαρτυρία ...δ' επιγραφών 300 κτηρίων

Με αυτές τις παραδοχές, έχουν καταγραφεί μέχρι τώρα 300 περίπου κτίρια, κοινοτικά ή ιδιωτικά, τα περισσότερα των οποίων παρουσιάζουν ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον και συνιστούν έγκυρο δείγμα της συνεισφοράς των Ελλήνων ιδιοκτητών και αρχιτεκτόνων στη διαμόρφωση της νέας εικόνας της άλλοτε κοσμοπολίτικης οθωμανικής πρωτεύουσας.

Εκτός ελαχίστων περιπτώσεων, αναφοράς του ονόματος του αρχιτέκτονα στη βιβλιογραφία, τα στοιχεία "πατρότητας" του κτιρίου αποκαλύπτονται όταν, περπατώντας κανείς σ' αυτές τις περιοχές, εντοπίζει κάποιες επιγραφές εντοιχισμένες σε ειδικά σημεία πάνω και δίπλα από την είσοδο των κτηρίων με το όνομα του αρχιτέκτονα, το έτος κατασκευής και, σπανιότερα, την επωνυμία του κτιρίου, το όνομα του ιδιοκτήτη ή κάποιο σύμβολο σχετικό με την επαγγελματική του ιδιότητα.

Αυτές οι επιγραφές εμπλούτισαν εντυπωσιακά τις γνώσεις μας για τη δραστηριότητα των Ελλήνων αρχιτεκτόνων της Κωνσταντινούπολης, εφ' όσον προσέθεσαν στα μέχρι τώρα κτηματολογικά δεδομένα σημαντικό αριθμό κτηρίων.

■ Απόφοιτοι της Σχολής «Οραίων» Τεχνών

Με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι περισσότεροι από αυτούς ήταν απόφοιτοι της Σχολής «Οραίων» Τεχνών της Κωνσταντινούπολης. Η Σχολή Καλών Τεχνών, είχε ιδρυθεί το 1881 και όπως σε πολλά μέρη του κόσμου εκείνη την εποχή, είχε υιοθε-

τήσει τις αρχές της παρισινής Ecole des Beaux-Arts. Ο εκλεκτισμός που βρισκόταν ήδη σε μια φάση επίσημης αναγνώρισης και αποδοχής από την Beaux-Arts ενσωματώθηκε με ευκολία στη φιλοσοφία διδασκαλίας του νέου ιδρύματος και ήταν φυσικό να αποτελέσει για πολλά χρόνια την κύρια μορφολογική επιλογή ιδιοκτητών και αρχιτεκτόνων.

Αυτή η εθνική και θρησκευτική πολυμορφία του πληθυσμού της και η ποικιλία των ιστορικών και πολιτισμικών αναφορών στο αστικό της τοπίο, δημιουργούν πρόσφορο έδαφος για την άνθιση του εκλεκτισμού, όχι μόνο ως κινήματος και μεθόδου στην αρχιτεκτονική πρακτική, αλλά και ως ιδεολογίας όσων ασχολούνται με την παραγωγή αρχιτεκτονικού έργου.

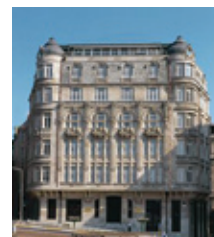
Ο εκλεκτισμός με την ελευθερία που προσφέρει σε φορείς και αρχιτέκτονες να επιλέξουν και να συνδυάσουν μορφολογικά στοιχεία, που προέρχονται από διαφορετικούς αρχιτεκτονικούς ρυθμούς, σ' ένα νέο αισθητικό αποτέλεσμα που θα εκφράσει τους στόχους και τα οράματά τους, δίνει το στίγμα του εκσυγχρονισμού στην εικονογραφία της πόλης.

Τα κτίρια που παρουσιάστηκαν [στην πρόσφατη έκθεση στις εγκαταστάσεις του ΤΕΕ/ΤΚΜ], δεν εξαντλούν ούτε τις ελληνικές ιδιοκτησίες, ούτε τη συνεισφορά των Ελλήνων αρχιτεκτόνων στην ανανέωση της εικονογραφίας της πόλης, αποτελούν ωστόσο αντιπροσωπευτικά δείγματα διαφορετικών τύπων και μορφών, που κτίστηκαν την περίοδο 1890-1910.

Τα περισσότερα από αυτά υπάρχουν ακόμη στην πόλη και την περιφέρειά της, υποδηλώνοντας ότι τα μέλη της ελληνικής κοινότητας, ιδιοκτήτες και αρχιτέκτονες, συμμετείχαν δυναμικά στον εκσυγχρονισμό και την αλλαγή της εικόνας της πόλης στο πέρασμά της από το 19ο στον 20ο αιώνα. ■

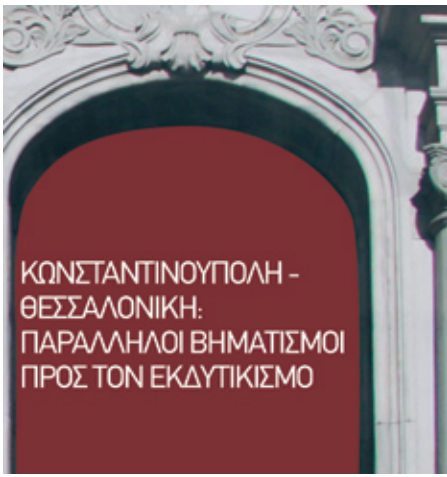
Ο Ι.Ν. της Αγίας Τριάδας στην πλατεία του Ταξίμ (Βασίλης μέγης Ιωαννίδης, 1880) Φωτογραφική λήψη Β. Κολώνα 2005

Το κτίριο διαμερισμάτων Frey στην πλατεία του Chichané, [Κ. Κυριακίδης - Α. Γενίντουνα] Φωτογραφική λήψη Β. Κολώνα 2005

Η Μεγάλη του Γένους Σχολή στο Φανάρι [Κ. Δημάδης, 1881]. Φωτογραφική λήψη Β. Κολώνα 1985

της Βίλμας Χαστάογλου-Μαρτινίδη, καθηγήτριας Τμήματος Αρχιτεκτόνων, ΑΠΘ

Ο εκδυτικισμός της οθωμανικής αυτοκρατορίας τον 19ο αιώνα εγκαινιάζει πολύπλευρες αλλαγές, που μέσα σε λίγες δεκαετίες μετατρέπουν τις έως τότε πολυκοινοτικές πόλεις της σε θέατρα κοσμοπολιτισμού.

Πύλη του εκδυτικισμού θα αποτελέσουν όλες οι σημαντικές πόλεις-λιμάνια της αυτοκρατορίας, που μεγεθύνονται εντυπωσιακά από τη συγκέντρωση νέων πληθυσμών και την προσέλκυση εμπορικής διασποράς.

Η Κωνσταντινούπολη και η Θεσσαλονίκη γνωρίζουν τέτοιες ανατροπές. Βέβαια, η σύγκριση των δύο πόλεων δεν είναι απλή. Η Κωνσταντινούπολη συνιστά την επιτομή των αλλαγών: είναι έδρα της αυτοκρατορικής εξουσίας και μια τεράστια αγορά. Το 1897, ο πληθυσμός της ξεπερνάει το 1.100.000 κατοίκους, με την ελληνική κοινότητα να συνιστά τη δεύτερη και πιο δραστήρια εθνοτική ομάδα (330.000 το 1910).

Η Θεσσαλονίκη έχει 115.000 κατοίκους το 1906, με πολυπληθέστερη τη δυναμική εβραϊκή κοινότητα (47.000) και δεύτερη την ελληνική (33.000). Δεν είναι τυχαίο ότι ο θεσμός της Δημαρχίας εγκαινιάζεται στην Κωνσταντινούπολη (στο διαμέρισμα του Γαλατά-Πέραν) το 1854, για να εισαχθεί στη Θεσσαλονίκη το 1869. Όπως, επίσης, ότι η νέα εξευρωπαϊσμένη πολεοδομική και οικοδομική νομοθεσία εφαρμόζεται συστηματικά στην πρωτεύουσα πριν διευρυνθεί στις περιφερειακές πόλεις. Έντονη είναι η διαφορά στον πλούτο της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς που η άνθηση του κοσμοπολιτισμού χάρισε στις δύο πόλεις. Τεράστιος στην Κωνσταντινούπολη, ενώ στη Θεσσαλονίκη εντοπίζεται κυρίως στο θαλάσσιο μέτωπο και τις ανατολικές επεκτάσεις.

■ Οι περικλειστές πόλεις ανοίγουν

Η είσοδος του ευρωπαϊκού κεφαλαίου και των εργοληπτικών εταιρειών, που αναλαμβάνουν μεγάλα σιδηροδρομικά και λιμενικά έργα, είναι καταλυτική. Οι περικλειστές επί αιώνες πόλεις, για πρώτη φορά στην ιστορία τους εκτείνονται έξω από τα τείχη τους.

Τα Γενοβέζικα τείχη του Γαλατά γκρεμίζονται το 1863, και νέες ευρωπαϊκού τύπου συνοικίες οργανώνονται αρχικά στο Πέραν και μετά βορειότερα, στο Ταξίμ, το Σιολί και ως το Νισάντασι, ενώ στην ιστορική χερσόνησο τα τείχη κατεδαφίζονται σε πολλά σημεία μετά το 1870 ώστε να επιτρέψουν τη διέλευση της σιδηροδρομικής γραμμής.

Στη Θεσσαλονίκη τα παραθαλάσσια τείχη κατεδαφίζονται λίγο αργότερα (1869), παρέχοντας χώρο για την ευρωπαϊκού τύπου προκυμαία, το λιμάνι και τις σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις στη δυτική πλευρά. Μετά το 1890, η πόλη επεκτείνεται και ανατολικά, με δυτικότερες περιοχές κατοικίας, όπου εγκαθίστανται οι νέοι αστοί όλων των εθνοτήτων.

■ Η Θεσσαλονίκη μεγαλώνει με επικωματώσεις στο Θερμαϊκό

Εδώ, η Θεσσαλονίκη παίρνει το προβάδισμα: Τα έργα είναι σαφώς μεγαλύτερα και πρωιμότερα. Η προκυμαία (σημερινή λεωφόρος Νίκης) με μήκος 1.600 μ. κατασκευάζεται μεταξύ 1870-80, το τεχνητό λιμάνι είναι έτοιμο το 1904, και η πόλη κερδίζει συνολικά 16 εκτάρια με επικωματώσεις πάνω στη θάλασσα.

Στην Κωνσταντινούπολη τα έργα υστερούν σε μέγεθος και ταχύτητα εκτέλεσης: Ξεκινούν το 1890, μετά από έντονο παρασκήνιο μεταξύ των ξένων εργοληπτών, και μόλις το 1896 ολοκληρώνονται 758 μ. αποβάθρας στο Γαλατά ενώ άλλα 370 μ. αποβάθρας στο Εμρόνονου είναι έτοιμα μετά το 1900 (δηλ. συνολικό μήκος προκυμαίων 1.130 μ. σε επικωμάτωση 3 εκταρίων).

Έστω και μικρότερες, οι μοντέρνες αποβάθρες του Γαλατά και του Εμίνου μετατρέπουν τις περιοχές αυτές σε σφύζουσες εστίες της νέας οικονομικής ζωής και μεταμορφώνονται από την εργώδη δραστηριότητα των μη-μουσουλμανικών κοινοτήτων, ανάμεσα στις οποίες ξεχωρίζει η ελληνική. Στη Θεσσαλονίκη, η περιοχή της νέας προκυμαίας συνιστά το εξευρωπαϊσμένο πρόσωπο της πόλης.

Ωστόσο, πέρα από τις εμβληματικές αυτές επεμβάσεις, οι λοιποί πολεοδομικοί εκσυγχρονισμοί είναι αποασματικοί και αλλάζουν σημειακά τον παλιό ιστό.

■ Τα κτήρια που εκπροσωπούν τον εκδυτικισμό στις δύο πόλεις

Κοινές είναι οι κατηγορίες κτηρίων που εκπροσωπούν τον εκδυτικισμό στις δύο πόλεις. Ανεγείρονται καινούρια σημαντικά κρατικά και δημόσια κτήρια: διοικητήρια, σχολές, νοσοκομεία, σταθμοί, τελωνεία κ.ά. Μάλιστα, κάποια από αυτά, π.χ., τα τελωνεία της Κωνσταντινούπολης και της Θεσσαλονίκης, σχεδιάζονται από τον ίδιο αρχιτέκτονα, Alexandre Vallauray.

Παράλληλα, εμφανίζονται νεωτερικοί κτηριακοί τύποι που ανεγείρονται οι κοινότητες και οι ιδιώτες: λατρευτικοί χώροι, εκπαιδευτήρια και κτήρια κοινής ωφέλειας, τράπεζες, ξενοδοχεία, χάνια και εμπορικές στοές, εργοστάσια, αλλά και κτήρια διαμερισμάτων και εξοχικές κατοικίες. Οι Ρωμιοί αρχιτέκτονες σχεδιάζουν όχι μόνο τα κοινοτικά ιδρύματα, αλλά διατηρούν το προβάδισμα σε όλες τις νεωτερικές κατηγορίες κτηρίων.

Η ελληνική κοινότητα της Κωνσταντινούπολης ενσωματώνει με εντυπωσιακό τρόπο τον επιθυμητό ευρωπαϊκό τρόπο ζωής και εδραιώνει την αρχιτεκτονική παρουσία της στην πόλη: Πάνω από 10 σχολεία, εμβλήματα του Κωνσταντινουπολίτικου ελλητισμού, ανάμεσα στα οποία το Ζωγράφειο Λύκειο και το Ζάππειο Παρθεναγωγείο, επιβλητικές εκκλησίες-τοπόσημα των νέων συνοικιών, φιλανθρωπικά ιδρύματα – όπως το Ορφανοτροφείο της Πριγκήπου, την κυριότητα του οποίου πρόσφατα ανέκτησε το Πατριαρχείο.

Για τη Θεσσαλονίκη, η ανάλογη δραστηριότητα είναι πιο συγκρατημένη αν και επίσης αξιόλογη:

τέσσερα σχολεία και αρκετές εκκλησίες, με εξέχουσα τη Μητρόπολη, ευαγή ιδρύματα όπως το Παπάφειο ορφανοτροφείο κτλ.

■ «Απαρταμέντα» και μαχαλάδες

Η συρροή νέου πληθυσμού και η αλλαγή στους τρόπους κατοίκησης είναι ιδιαίτερα εμφανής στην Κωνσταντινούπολη, στις εξευρωπαϊσμένες περιοχές που συγκεντρώνουν κυρίως μη-μουσουλμανικό πληθυσμό. Ανατρέπεται η λογική των εθνοθρησκευτικών μαχαλάδων και εισάγει νέα ήθη συμβίωσης των εθνοτικών ομάδων, με τα πολυάριθμα «απαρταμέντα» – τα πολυώροφα κτήρια διαμερισμάτων που δημιουργούν έναν ιδιαίτερα πυκνοκατοικημένο ιστό.

Στη Θεσσαλονίκη ο τύπος αυτός δεν απαντάται με ανάλογη συχνότητα, είναι όμως πολύ πιθανό το τμήμα του κέντρου που ανοικοδομήθηκε μετά την πυρκαγιά του 1891 να εφαρμόστηκε το ίδιο πρότυπο – όπως διακρίνεται στα λιγοστά φωτογραφικά τεκμήρια. Έντονη είναι, όμως, η παρουσία του τύπου της θερινής έπαυλης – συνδεδεμένη με την ευρωπαϊκή μόδα της villégiatura (διακοπών) – και στις δύο πόλεις, στην παραλία των Εξοχών της Θεσσαλονίκης και στις ακτές του Βοσπόρου και στα Πριγκηπόνισσα στην Κωνσταντινούπολη.

■ Ταυτόχρονη «άφιξη» του μπετόν αρμέ σε Θεσ/νίκη και Κων/πολη

Η εισαγωγή των νεωτερισμών επεκτείνεται και στην τεχνολογία των οικοδομών. Το μπετόν αρμέ εισάγεται ταυτόχρονα στην Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη στην πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, από το γαλλικό γραφείο Hennebique.

Ορισμένοι από τους ελληνορθόδοξους αρχιτέκτονες της Κωνσταντινούπολης τους συναντούμε και στη Θεσσαλονίκη, όπως τον Αχιλλέα Καμπανάκη, ως αρχιμηχανικό του Δήμου Θεσσαλονίκης το 1889-1891, ή το Βασίλειο Κουρεμένο, που θα σχεδιάσει το 1925 τον Κεντρικό Σιδηροδρομικό Σταθμό.

Η λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923 φέρνουν στη Θεσσαλονίκη έναν αριθμό Ρωμιών αρχιτεκτόνων, οι οποίοι συγκροτούν το Σύλλογο Αρχιτεκτόνων Κωνσταντινουπόλεως το 1924: ανάμεσά τους οι Γ.Μανούσος, Ε.Κοτσαμπασούλης, Λ.Παλαιολόγος, Α.Μπίρδας, Ε.Μάλαμας, Α. Ιωαννίδης, αλλά και ο αρμένιος Μ.Ρουμπένς.

Με το τέλος της κοσμοπολιτικής περιόδου, οι πορείες των δύο πόλεων θα αποκλίνουν οριστικά. Ενώ στην Κωνσταντινούπολη ο εκσυγχρονισμός του αστικού ιστού θα εξακολουθήσει να έχει εν πολλοίς σημειακό χαρακτήρα, η Θεσσαλονίκη θα ξαναπάρει το προβάδισμα στον εκδυτικισμό: Μέσα σε νέο εθνικό πλαίσιο από το 1912, ο εξευρωπαϊσμός της πρόκειται να είναι ρηζικέλευθος, με το συνολικό ανασχεδιασμό της μετά την πυρκαγιά του 1917.

Παρά τη συρρίκνωσή του στα μεταπολεμικά χρόνια, ο τεράστιος αρχιτεκτονικός πλούτος του κοσμοπολιτισμού είναι σήμερα διάχυτος στην Κωνσταντινούπολη, αν και όχι συνηρημένος και προβεβλημένος όπως θα του άρμοζε.

Λιγότερο τυχερή, η Θεσσαλονίκη θα χάσει την κοσμοπολιτική αρχιτεκτονική της αρχικά από την πυρκαγιά του 1917 και εν συνεχεία από την εφαρμογή του νέου σχεδίου στα μη καμένα τμήματα, με τελευταία πράξη του δράματος την οικοδομική απληστία των μεταπολεμικών χρόνων. ■

Εικονογράφηση (συλλογή Β.Χαστάογλου-Μαρτινίδη)

Ταρλάμπασι, κτήριο διαμερισμάτων Frej, αρχιτέκτονες Κ. Κυριακίδης, Α. Γενίντουνας

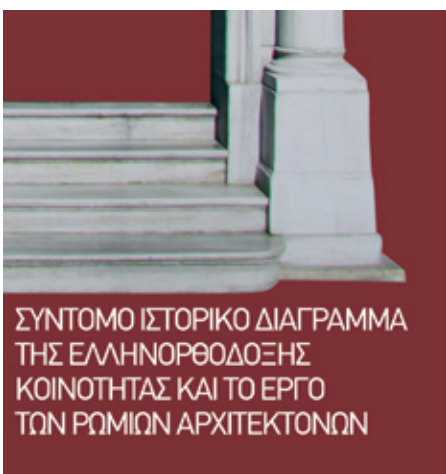
Πέρα, Passage Hazzoroulo, αρχιτέκτονες Μ. Λάγγας και Α. Perignani, 1892

Ταξίμ, Ζάππειο Παρθεναγωγείο, αρχιτεκτων Πάγκος Ιωαννίδης, 1875

Κατασκευή μπετόν αρμέ στο Robert College, 1910, εργολάβοι Μάρκος Λάγγας, Giulio Mongeri, Eduardo de Nari

ΣΥΝΤΟΜΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΡΩΜΙΩΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

του Σάββα Ε. Τσιλένη, Δρ Α- πολυεδίου ΕΙΕ

Η Οθωμανική αυτοκρατορία στο τέλος της δεκαετίας του 1870 έβγαине πηπμένη από το Ρωσο-οθωμανικό πόλεμο του 1877-78. Στην Κωνσταντινούπολη ο Αμπντούλ Χαμίτ Β' ανέλαβε τα νήια της χώρας μετά από την εκθρόνιση του σουλτάνου Μουράτ Ε' το 1876. Ήταν φυσικό να φοβάται για τη ζωή του και να λάβει όλα τα προστατευτικά ως και κατασταλτικά μέτρα για την επιβίωσή του, την οποία συνέδεσε με την προστασία και τη διαφύλαξη του κράτους του. Η περίοδος μεταρρυθμίσεων, στις οποίες συμμετείχε και ο Αμπντούλ Χαμίτ Β και έγινε γνωστή ως Τατζμάτ, έκλεισε με την υπογραφή της συνθήκης του Βερολίνου και την απομάκρυνση του Μινχάτ πασά από τη θέση του βεζίρη.

■ Ο Καραθεοδωρής και οι νεοφανριώτες

Εκπρόσωπος του οθωμανικού κράτους στις διπραγματεύσεις του Βερολίνου, με βαθμό Υφυπουργού Εξωτερικών, ήταν ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής (1833-1906). Χάρη στον Αλέξανδρο και τις καλές του σχέσεις με τη Βρετανία, περιόριζονται στο 1/3 των απαιτήσεων τα μακεδονικά και θρακικά εδάφη που παραχωρούσε το οθωμανικό κράτος στη Βουλγαρία κατόπιν της συνθήκης Αγίου Στεφάνου. Το 1885 διορίζεται ηγεμόνας Σάμου και αργότερα γενικός διοικητής Κρήτης. Ο Καραθεοδωρής υπηρέτησε την Υψηλή Πύλη από διάφορα αξιώματα την περίοδο των μεταρρυθμίσεων, όπως πολλοί άλλοι ομόδοξοί του, που ονομάστηκαν «νεοφανριώτες». Οι Νεοφανριώτες αποτελούσαν την ανερχόμενη «μέση αστική τάξη» που είχε στα χέρια της τις ορθόδοξες κοινότητες της Πόλης και ήταν προσδεμένη στον κρατικό «μεταρρυθμιστικό» μηχανισμό της πολυεθνικής Αυτοκρατορίας.

Πολλοί χριστιανοί, κυρίως ορθόδοξοι -όχι μόνο ελληνικής καταγωγής - Αρμένιοι αλλά και Λεβαντινοί, έπαιξαν καίριο ρόλο στην υπεράσπιση των συμφερόντων της Πύλης, βοηθώντας παράλληλα στην ανασυγκρότηση των μιλέτ, δηλαδή στον εθνοθρησκευτικό διαχωρισμό των υπηκόων της αυτοκρατορίας.

■ Το γένος των Ρωμαίων

Το ρωμαίο μιλέτ ήταν η χριστιανική ορθόδοξη κοινότητα που κληρονόμησε τη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Δεν αναφέρεται ως «ελληνική», διότι το ίδιο το «γένος», δηλ. το μιλέτ, αυτοχαρακτηριζόταν τότε ως «ρωμαίο». Συνήθης στην εκκλησιαστική γλώσσα ήταν η προσωνυμία «το γένος των Ρωμαίων».

Βέβαιο είναι ότι μέχρι το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, στα μάτια της οθωμανικής εξουσίας, Ρωμαίοι ή Ρωμιοί ήταν ένα σύνολο «ομογενές και ομόφυλον, Έλληνας ή Βούλγαρος, Σλαβός ή Άραβ, Αλβανός ή Αρμένιος ο την ορθοδοξία στοίχων [περιλαμβάνετο εν τη εθνολογική οικογένεια του Ρωμαίου]».

Τα δικαιώματα εκπροσώπησης της κοινότητας, μετά την άλωση δόθηκαν στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, βάσει των προνομίων που παραχώρησε ο Μεχμέτ Β', στο Γεώργιο Σχολάριο. Το 1454. Η ενέργεια αυτή βασίσθηκε στην ισλαμική αρχή της ανέχειας και ανεκτικότητας προς το χριστιανισμό, αλλά και της επιθυμίας του σουλτάνου να ανακατασκευασθεί η ερημωμένη Κωνσταντινούπολη.

■ Το Πατριαρχείο παίρνει τη θέση του Βυζαντίου

Το Πατριαρχείο έπαιρνε τη θέση του Βυζαντίου και γινόταν εστία ενότητας στη σκέψη όσων Λαών ζούσαν υπό την ραχ ottomana. Ο Πατριάρχης έτεινε να υποκαταστήσει το βυζαντινό αυτοκράτορα στις νομοθετικές, δικαστικές και οικονομικές δικαιοδοσίες του. Μολονότι ασκούσε τις εξουσίες του με την ανοχή ή την παραχώρηση της Πύλης, κατόρθωσε να επεκτείνει βαθμιαία, κατά «τεκμήριον αρμοδιότητος», όλες τις δικαιοδοσίες του. Η ιδεολογία του «νεοοθωμανισμού» κυριάρχησε μετά τις Μεταρρυθμίσεις του Τατζμάτ, που βασίσθηκαν στην ισοπολιτεία και στα συνταγματικά δικαιώματα όλων των υπηκόων, ανεξαρτήτως θρησκευματος και γλώσσας. Δυστυχώς, δεν είχε την τύχη που οραματίστηκαν οι γραφειοκρατικές ελίτ και μια μερίδα διανοούμενων της χώρας, ανεξαρτήτως εθνότητας.

■ Η φιλανθρωπία στην Ανατολή φέρνει καινούργια κτήρια στην Πόλη

Στο μεταξύ, οι οθωμανικές ελίτ ήταν ενήμερες για τις εξελίξεις στην Ευρώπη, τις σχετικές με την αντιμετώπιση της ένδειας και της έλλειψης επαρκούς επιπέδου μόρφωσης, κυρίως μέσω των πρεσβειών του κράτους στις μεγάλες πρωτεύουσες. Οι μεταρρυθμίσεις της περιόδου 1839- 1876, που θεσπίζουν τις αρχές της ισότητας μεταξύ όλων των υπηκόων, καταργούν εν μέρει τα προνόμια του Πατριαρχείου και ομογενοποιούν τη λειτουργία της κρατικής δομής, επιφέροντας μείωση της εξουσίας των θρησκευτικών λειτουργιών. Ήταν αναπόφευκτη η ενίσχυση της παρουσίας του λαϊκού στοιχείου στο πολιτικό προσκήνιο και η επιρροή του στην εκλογή του εκάστοτε Πατριάρχη. Ο οθωμανικός πατριωτισμός προϋπέθετε την εδραίωση της κοινωνικής συνοχής και η εσωτερική συνοχή του μιλέτ βασίζεται στη φιλανθρωπία και την εκπαίδευση. Η φιλανθρωπία στην Ανατολή ανταγωνίζεται συμβολικά την Ευρώπη ή και την αντιγράφει μέσα στα πλαίσια του εκσυγχρονισμού. Το σίγουρο είναι ότι παρασύρει την αυταρχική σουλτανική εξουσία σε δωρεές και στην οικοδόμηση Πανεπιστημίου, Σχολής Καλών Τεχνών, Γηροκομείου, Νοσοκομείου παιδών, σχολείων για τη βασική, μέση και τεχνική εκπαίδευση και άλλων ευαγών ιδρυμάτων.

Τότε παρατηρούνται και στη ναοδομία εξελίξεις. Ανεγείρονται πλέον μεγαλοπρεπέστατοι ναοί στην Πόλη, αλλά και σε άλλες πόλεις της Αυτοκρατορίας και απομακρύνεται η αντίληψη της δικίτης Βασιλικής.

Οι ευεργέτες, παρόλο που δρουν στις παροικίες, δεν ξεχνούν τον τόπο καταγωγής τους και φρο-

ντίζουν τους άπορους συγχωριανούς τους. Έτσι έχουμε τους ηπειρώτες ευεργέτες, όπως ο Κωνσταντίνος Ζάππας, που μαζί με τον ξάδερφό του Ευαγγέλη ιδρύουν το Ζάππειο Παρθεναγωγείο στην Πόλη, καθώς και τον τραπεζίτη Χρηστάκη Ζωγράφου που ανήγειρε, το 1873 και διατήρησε, μέχρι το 1892, στο Κεσορατιό, «κώμη απέχουσα μια περίπου ώρα εκ του Αργυροκάστρου, μιαν ελληνική και μιαν αλληλοδιδασκτική σχολήν αρρένων και εν παρθεναγωγείον».

Επιπλέον βοήθησε στην εκ νέου ανακατασκευή του κτηρίου του Ζωγράφου, όταν αυτό καταστράφηκε από πυρκαγιά, ίδρυσε το Ζωγράφειο Παρθεναγωγείο στο Νεοκώρι του Βοσπόρου και το Ζωγράφειο Γυμνάσιο στην Πόλη. Μια άλλη περίπτωση ευεργεσίας ήταν η ανέγερση της Μεγάλης του Γένους Σχολής όπου τραπεζίτες με πρώτο και σπουδαιότερο το Γεώργιο Ζαρίφη, αλλά και τους μοναχούς του Βατοπεδίου χρηματοδοτούν το έργο.

■ Οι γενίτσαροι, οι σχολές μηχανικών και οι 350 Έλληνες αρχιτέκτονες και καλφάδες

Και εδώ έρχεται στο νοι το κρίσιμο ερώτημα, με ποιο τεχνικό δυναμικό εξυπηρετήθηκε όλο αυτό το ανοικοδομητικό έργο; Πόσοι και ποιοί ήταν οι αρχιτέκτονες;

Συνοπτικά αξίζει να παρατηρηθούν τα εξής:

1. Η κατάργηση του σώματος των γενιτσάρων με την παράλληλη διάλυση του σώματος των αυτοκρατορικών αρχιτεκτόνων, το 1831, ενέτεινε την ανάγκη ύπαρξης εγγράμματων τεχνικών επιπέδου πανεπιστημιακής παιδείας και συνέτεινε εκτός από την αναβάθμιση των στρατιωτικών σχολών μηχανικών και στην ίδρυση Σχολής Καλών Τεχνών.
2. Οι μη μουσουλμάνοι αρχιτέκτονες, κυρίως αρμένιοι και ελληνορθόδοξοι, εκπαιδεύτηκαν στη δυτική Ευρώπη, στην Ελλάδα αλλά κυρίως στη σχολή «Βιομηχανών Τεχνών [Σαναγι-ι Νεφισέ]», όπως ονομάζονταν τότε η Καλών Τεχνών.
3. Οι ρωμιοί αρχιτέκτονες καλφάδες πάντοτε έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στη δημόσια εικόνα της πόλης αναλαμβάνοντας να φέρουν σε πέρας εργασιαθμούς μουσουλμανικών μνημείων.
4. Οι Βασιλάκης και Γιάνκος εφένδης Ιωαννίδης, πατέρας και υιός, όπως και Νικόλης κάλφας Τζελέπης ανέλαβαν καθοριστικό ρόλο στην αυλή του Αμπντούλ Χαμίτ Β' και στη διαμόρφωση διαφόρων κτηρίων του ανακτόρου Γιλντίτ και των αυτοκρατορικών ναυπηγείων ενώ προηγουμένως ο Χατζησπεφανής Γαϊτανάκης συνέβαλε στην διαμόρφωση στρατώνων, όπως του Τάσκιισλα.
5. Οι ομογενείς αρχιτέκτονες προέρχονταν από όλα τα μέρη της αυτοκρατορίας και του Ελληνικού Βασιλείου, σχεδίαζαν αλλά κυρίως έκτιζαν κτήρια θρησκευτικά, σχολικά, εργασίας και κατοικίες για όλο τον κόσμο που ζούσε στην Πόλη ανεξάρτητα εθνότητας και θρησκευματος.
6. Χάρη στο γαλλικό εμπορικό οδηγό Annuaire Oriental με αδιάλειπτη έκδοση περίπου ενός αιώνα εντοπίστηκαν πάνω από τριακόσια πενήντα ελληνικά ονόματα αρχιτεκτόνων και καλφάδων.■

Ταξίμ, 1924

Cite de Pera

Γαλατά Σαρσί

Εσωτερική άποψη της Βιβλιοθήκης του ΕΦΣΚ

της Λίλας Θεοδωρίδου-Σωτηρίου

Μια ξεχωριστή περίπτωση ανάμεσα στους Ρωμιούς Αρχιτέκτονες της Πόλης αποτελεί ο Πάτροκλος Καμπανάκης. Δεινός σχεδιαστής, καλλιτέχνης και στοχαστής δεν περιορίστηκε στις αναθέσεις έργων από την ομογένεια, το Πατριαρχείο και την άρχουσα τάξη της εποχής του. Απευθύνθηκε στη διεθνή αρχιτεκτονική κοινότητα οριοθετώντας ένα ευρύτερο πεδίο δράσης από τα στενά γεωγραφικά όρια της επαγγελματικής του έδρας. Πήρε μέρος σε μεγάλους αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς, εκθέτοντας επίμονα το δικό του αρχιτεκτονικό όραμα, όπου οι ιστορικοί ρυθμοί συγκολλούνταν με το παρόν, δημιουργώντας ένα νέο συμβολικό μάγμα. Υπήρξε σημαντικός όχι μόνο γι' αυτά που έκανε, αλλά κυρίως γι' αυτά που προσπάθησε να κάνει: να αναδείξει, σε μια εποχή έντονης αστικότητας και εκδυτικισμού της Κωνσταντινούπολης, το ρόλο του ιδιώτη αρχιτέκτονα, ως σχεδιαστή, καλλιτέχνη και στοχαστή [εικ. 1].

■ Η δράση του στην Πόλη

Ο Πάτροκλος Μ. Καμπανάκης (1858-1929) γεννήθηκε στο Κόρθι της Άνδρου, γόνος οικογένειας με πνευματική καλλιέργεια. Σπούδασε στο διετές Σχολείο των Τεχνών στην Αθήνα και ολοκλήρωσε

τις σπουδές του με συχνές μεταβάσεις στο Παρίσι, πιθανότατα ως "élève libre". Γύρω στα 1885 εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη ακολουθώντας το παράδειγμα του μεγαλύτερου αδελφού του Ιωάννη, γιατρού στο επάγγελμα. Από το 1888 έγινε τακτικό μέλος του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (Ε.Φ.Σ.Κ.), η ιδεολογική συγκρότηση του οποίου χαρακτηριζόταν ως γνωστόν από τη συνάρτηση «ελληνική αρχαιότητα και φωτισμένη Ευρώπη». Υπήρξε μέλος της φημισμένης Αρχαιολογικής Επιτροπής για πολλά χρόνια και β' αντιπρόεδρος για τρεις θητείες.

Η καριέρα του Καμπανάκη στην Κωνσταντινούπολη εκτυλίχθηκε παράλληλα με την άθηση των Ρωμίων της Πόλης. Είχε τη στήριξη της ομογένειας, του κύκλου του Πατριαρχείου, αλλά και ισχυρών παραγόντων της εποχής του, όπως για παράδειγμα τον Ανδρέα Συγγρού. Από τα πρώτα του έργα του είναι το ανοικτό θέατρο στην περιοχή των Μνηματακίων (1889) και το μέγαρο του τραπεζίτη Σταύρου Κεπετζή (1895). Σχεδίασε επίσης τον ελληνορθόδοξο ναό του Αγίου Γεωργίου Καρούπη στην Αντιγόνη (1897), την κομψή έπαυλη του ελληνορθωμανού πρεσβευτή στην Αγγλία Μουσοπούρου Πασά (σημερινή πρεσβεία της Ρουμανίας) και επαύλεις διαφόρων Οθωμανών. Το 1900 η Βελγική πρεσβεία αγόρασε την οικία Κεπετζή και ανέθεσε στον Πάτροκλο τις εργασίες προσθήκης ορόφου και την μετατροπή της σε πρεσβεία.

Σχεδίασε, άλλοτε μόνος και άλλοτε σε συνεργασία με άλλους ελληνορθόδοξους αρχιτέκτονες της εποχής του: την Αστική Σχολή στο Τσεγκέλιοϊ, την πολυκατοικία της ενορίας της Παναγίας στο Πέραν (1898), το Γυμναστήριο στη Μεγάλη του Γένους Σχολή (1904), το ναό της Παναγίας Αδραμυτιού (1910) και το Μουσούρειο Παρθενώνα (1911) στο Αρναούτκιοϊ. Ασχολήθηκε το 1896 με την επισκευή του κτιρίου του Ε.Φ.Σ.Κ. και την εκβάθρων ανακατασκευή του ναού του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Ακλειδιού στη Μυτιλήνη (1898). Το 1904 ανέλαβε την ανακαίνιση του θεάτρου Variete «Se Tiyatrosu»: το θεωρεί με το νούμερο ένα (1) φέρει μέχρι και σήμερα το όνομα του αρχιτέκτονα.

■ Στους διεθνείς αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς

Εκεί όμως όπου η προσωπικότητα του Πάτροκλου έρχεται σε άμεση συνέργια με τα έργα του είναι όταν συμμετέχει στους μεγάλους διεθνείς διαγωνισμούς. Δεν είναι γνωστό αν άλλος Οθωμανός ή Έλληνας αρχιτέκτονας της εποχής του έλαβε με τόσο συνέπεια και επιμονή μέρος σε μεγάλους αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς, συναγωνιζόμενος τη διεθνή αρχιτεκτονική κοινότητα. Το 1890 ο Καμπανάκης πήρε μέρος στο διαγωνισμό που προκηρύχθηκε στο Λονδίνο για την ανέγερση ενός μνημειώδους πύργου ύψους 365 μ. Ο διαγωνισμός εντασσόταν στις προσπάθειες των Βρετανών να ανεγείρουν έναν πύργο ψηλότερο απ' αυτόν του Eiffel. Στο διαγωνισμό πήραν μέρος εξήντα οκτώ κορυφαίοι αρχιτέκτονες, εκ των οποίων επελέγησαν είκοσι μόνο σχέδια. Μεταξύ των είκοσι αυτών σχεδίων, το σχέδιο του Πάτροκλου ήλθε έκτο (εικ.2). Την ίδια χρονιά (1890) συμμετείχε μ' ένα νεο-αιγυπτιακής έμπνευσης σχέδιο στο διεθνή διαγωνισμό για την ανέγερση του Αρχαιολογικού Μουσείου στο Κάιρο. Το 1892, στα πλαίσια της World's Columbian Exposition του Σικάγου, προκηρύχθηκε ένας ακόμη διεθνής διαγωνισμός για την ανέγερση του «Κολομβίου», ενός μνημειώδους αναμνηστικού πύργου για τα 400 χρόνια από την ανακάλυψη της Αμερικής. Ο Καμπανάκης έλαβε μέρος και είχε τη χαρά να δει το σχέδιό του να βραβεύεται. Πρόκειται πιθανότατα για το ομότιτλο σχέδιο, που περιέλαβε και στο πόνημά που εξέδωσε την ίδια χρονιά (1892) για την «προ του κατακλισμού συγκοινωνία των δύο κόσμων δια της Ατλαντίδος» και όπου, με εργαλείο τον Πλάτωνα, προσπάθησε να συνδέσει πολιτισμικά στοιχεία της Ευρώπης και της Αμερικής και να χωροθετήσει την Ατλαντίδα.

Το «Κολομβιον», σχεδιασμένο μέσα στον πυρετό των World's Expositions, που αποτέλεσαν τις αρένες για αρχιτεκτονικούς πειραματισμούς, εκφράζει τον κοσμοπολιτισμό και τον ενθουσιασμό του νεαρού αρχιτέκτονα. Η προτεινόμενη κλιμα-

κωπή έκθεση των διαφόρων αρχιτεκτονικών ρυθμών και η επιστήμη τους με το τελευταίο μεγάλο αρχιτεκτονικό επίτευγμα (τον πύργο του Eiffel) δεν πρέπει να μας εκπλήσσει. Δεν συναντάμε και στο μνημείο το αφιερωμένο στο «Τηλέγραφο», που ανήγειρε (κατ' εντολή του Σουλτάνου) λίγο αργότερα (1900) στη Δαμασκό ο αρχιτέκτονας Raimondo D' Aronco, όπου στην κορυφή μιας τεράστιας στήλης από κυτσοϊδηρο τοποθετείται επίσης ένα αρχιτεκτονικό επίτευγμα: ένα αντίγραφο του Yıldız mosque. Είναι εξάλλου η εποχή των τολμηρών επεμβάσεων και των συμβολικών κατασκευών, η εποχή που τα αρχιτεκτονικά έργα μετατρέπονται σε εκθέματα. Ένα χρόνο αργότερα, το 1895, προκηρύχθηκε ένας άλλος διεθνής διαγωνισμός (The Phoebe Hearst International Architectural Competition), για την ανέγερση του κολοσσίου Πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας (Berkeley). Ο Καμπανάκης πήρε μέρος στην πρώτη φάση και αυτού του διαγωνισμού, που διεξήχθη στο βελγικό λιμάνι της Αμβέρσας και ήταν ανοικτός για αρχιτέκτονες απ' όλον τον κόσμο (105 συμμετοχές). Ο Καμπανάκης αναζητούσε την καλλιτεχνική αναγνώριση. Θεωρώντας τα αρχιτεκτονικά του σχέδια ως καλλιτεχνήματα, τα εξέθεσε το 1903 σε μια πολυσυζητημένη έκθεση στο Pera Salon της Κωνσταντινούπολης, από τις πρώτες αυτού του είδους στην οθωμανική πρωτεύουσα. Μεταξύ των κορναριζαρισμένων σχεδίων που εξέθεσε ο Καμπανάκης μπορούμε να διακρίνουμε τα σχέδιά του για τον πύργο του Λονδίνου και το «Κολομβιον» και εικάζουμε ότι το σχέδιο ενός μεγάλου συγκροτήματος κτιρίων, που περιλαμβάνεται μεταξύ των εκθεμάτων είναι το πανεπιστήμιο του Berkeley (εικ. 3).

Αλλά και η ενασχόλησή του με τη σχεδίαση του ελληνορθόδοξου ναού των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης (1906-1914) στη συνοικία Βουλας στο Κάιρο αποτέλεσε για τον αρχιτέκτονα μια ευκαιρία να ξεδιπλώσει μια ολοκληρωμένη θεωρητική προσέγγιση για τον «ελληνοβυζαντινό» ρυθμό, την οποία και δημοσίευσε στο περιοδικό «Νέον Πνεύμα» (1909) και αργότερα στην «Εκκλησιαστική Αλήθεια» (1910) (εικ. 4). Ασφαλώς ένας ικανός σχεδιαστής όπως ο Καμπανάκης δεν θα μπορούσε να λείπει από τον εορτασμό της Εκατονταετηρίδας της Εθνικής Παλιγγενεσίας. Είναι αξιοσημείωτο ότι στέλνει, από τους πρώτους, από την Κωνσταντινούπολη όπου ακόμη βρίσκεται, στην Κεντρική Επιτροπή Εορτασμού στην Αθήνα, μια σειρά λεπτοδουλεμένων και χρονολογημένων σχεδίων (1919-1920), που φυλάσσονται σήμερα στα Γ.Α.Κ. (εικ. 5).

■ Επιστροφή στην Αθήνα και οι τελευταίες του μελέτες

Ο Καμπανάκης επέστρεψε στην Αθήνα γύρω στα 1924. Αν και σε προχωρημένη ηλικία δε σταματά να γοητεύεται από τα συμβολικά μνημεία και τους διεθνείς διαγωνισμούς. Ένα από τα τελευταία έργα του είναι το «Αρχιτεκτονικών Καλλιτεχνικών Σχεδίων» για το μνημείο του Αγνωστού Στρατιώτη στην Αθήνα, για το οποίο σώθηκε ένα οκτασέλιδο επεξηγηματικό φυλλάδιο, που ο ίδιος συνέταξε. Σ' αυτό προτείνει να χωροθετηθεί το μνημείο μπροστά από το Εθνικό Πανεπιστήμιο και μός δίνει μια συνοπτική λεκτική περιγραφή του, από την οποία φαίνεται ξεκάθαρα η ιδέα που σταθερά τον εμπνέει: δηλαδή η αρχιτεκτονική συνύπαρξη των διαφόρων ιστορικών περιόδων. Λίγο αργότερα την άνοιξη του 1927, συμμετέχει στο μεγάλο διαγωνισμό για την ανέγερση του μεγάρου της Κοινωνίας των Εθνών στη Γενεύη. Στέλνει δύο σχέδια για ένα οικουμενικό μνημείο, κατάγραφα –κατά την προσφιλή του τακτική– με λεκτικές εξηγήσεις και αποφθέγματα στα γαλλικά και ελληνικά. Τα σχέδια έχουν περιληφθεί σε μια ενδιαφέρουσα έκδοση για το συγκεκριμένο διαγωνισμό, όπου σημειώνεται ότι η μελέτη του Καμπανάκη είχε απορριφθεί ως εκπρόθεσμη.

Είναι πράγματι εντυπωσιακό ότι κλείνει την καριέρα του, ακριβώς από το σημείο που τη ξεκίνησε: συμμετέχοντας δηλαδή το 1929 σ' έναν ακόμη διεθνή διαγωνισμό. Είναι ο διαγωνισμός που προκήρυξε η Pan American Union (PAU) για ένα Φάρο αφιερωμένο στον Κολόμβο, που θα κατασκευαζόταν στον Άγιο Δομήνικο. Για τέσσερις

Πορτραίτο

Campanakis London Tower

Ναός στο Κάιρο

Μετάλλιο

Άλμπουμ

συνεχείς μήνες, γράφει ο I.N.K. στη νεκρολογία του, καταναλώνει κάθε σωματική και πνευματική δύναμη για να σχεδιάσει «απαράμιλλον καλλιτέχνημα διεθνούς μνημείου». Προσαρμόζει κλιμακωτά σε διάφορες συμβολικές αναπαραστάσεις τους διάφορους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς κατά τη σειρά της εμφάνισής τους. Συνδυάζει τα σύμβολα των διαφόρων θρησκειών, των διαφόρων φιλοσοφικών συστημάτων κατά περιόδους της ιστορικής δράσης όλων των Εθνών και με το βαθμιαία εξελισσόμενο προς τα άνω σχέδιο, συνοψίζει σ' ένα έργο την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες του.

■ Το αρχιτεκτονικό όραμα του Καμπανάκη

Το αρχιτεκτονικό όραμα του Καμπανάκη, όπως φαίνεται μέσα από τα κείμενα και τα έργα του, ήταν μια ιδιόμορφη πολιτισμική-αισθητική προσέγγιση, ένας συνδυασμός συμβόλων, ρυθμών και ως τελική συνισταμένη ένα γιγάντιο έργο, μια παγκόσμια αρμονία. Όπως εύστοχα γράφει ο I. N. K.: «Δεν ήτο ξηρός αρχιτέκτων. Ητο αρχιτέκτων εκ φύσεως, αλλά άμα και φιλόσοφος. Αι δε φιλοσοφικά αρχαία του, ων την ενσάρκωσιν επεδίωκεν πάντοτε δια των καλλιτεχνικών συμβολικών σχεδίων του απετέλουν το ιδιάζον χαρακτηριστικόν της Τέχνης του». Πράγματι, παρατηρώντας τα έργα του φιλοσόφου-καλλιτέχνη Π. Καμπανάκη είναι σαν να παρακολουθούμε την εξέλιξη της ευρωπαϊκής σκέψης. Όπως η αρμονική συνθετική αντίληψη της εθνικής ενοποίησης που χαρακτηριζόταν το 19ο αι., αμφισβητήθηκε και υποχώρησε στις αρχές του 20ού (όταν άρχισε η εποχή του πολλαπλασιασμού, της αυτονομίας και της έντονης σύγκρουσης των εθνικισμών), έτσι και ο Πάτροκλος παλινδρομεί συνεχώς ανάμεσα στις κοσμοπολίτικες εμπειρίες του και την ελληνική καταγωγή του. Ενώ ως πολιτική σκέψη φαίνεται να εμπνέεται από τον μεγαλοϊδεατισμό και όχι τον ελληνοθωμανισμό -τα δύο μεγάλα ρεύματα που συγκρούστηκαν στην Κωνσταντινούπολη της εποχής του- στα αρχιτεκτονικά του έργα εκφράζει ιδέες συνύπαρξης και όχι καθαρότητας των ρυθμών: υμνεί έμπρακτα τον ελληνοβυζαντινισμό στη ναοδομία, ακολουθεί τους διεθνοποιημένους αρχιτέκτονες της Beaux Arts στο διαγωνισμό για την πανεπιστημιούπολη του Berkeley και από την ελληνοκεντρική επιχειρηματολογία του για το μνημείο του «Αγνωστου Στρατιώτη» ξεπερνάει στην εξόχως συμβολική συμμετοχή του στο διαγωνισμό της «Κοινωνίας των Εθνών».

Εν κατακλείδι, ο Πάτροκλος Καμπανάκης αποτελεί τον τυπικό εκπρόσωπο του εκδυτικισμένου αρχιτέκτονα μιας ακμάζουσας Κωνσταντινούπολης στο γύρισμα του αιώνα. Δημοσιεύει και υπογράφει τα σχέδια και τις ιδέες του. Διαφημίζεται συνεχώς στους ετήσιους εμπορικούς οδηγούς της Κωνσταντινούπολης (τους Annuaire Oriental) και καταθέτει ο ίδιος το 1926 πληροφορίες για την οικογένειά και το έργο του στην Καίρειο Βιβλιοθήκη της Άνδρου, διασώζοντας έτσι πολύτιμα στοιχεία για τους μετέπειτα ερευνητές, όπως η γράφουσα. Ο Καμπανάκης δοκίμασε τις δυνάμεις του στις διεθνείς αρένες και αναζήτησε την αναγνώριση από τα ξένα πνευματικά ιδρύματα. Οριοθέτησε ένα ευρύτερο πεδίο δράσης από τα στενά γεωγραφικά όρια της επαγγελματικής του έδρας. Του αξίζει μια θέση στην ελληνική αρχιτεκτονική ιστοριογραφία.

Σημείωση:

Το αρχαιολογικό υλικό, η βιβλιογραφία και οι πηγές εικονογράφησης για τη σύνθεση του παρόντος κειμένου περιλαμβάνονται στο αντίστοιχο άρθρο στον τόμο «Ρωμιοί Αρχιτέκτονες στην Κωνσταντινούπολη την περίοδο του εκδυτικισμού» και στο άρθρο των V. Colonas et L. Theodoridou (2010), "Quelques éléments sur le projet grec de l'architecte Patroclus Campanakis et sa vocation pour les concours internationaux", en Concours pour le muse des Antiquités Egyptienne du Caire (1895), E. Godoli et M. Volait (eds), Paris: Picard, pp. 203-209. ■

DAVID SIM: ΓΙΑΤΙ ΟΧΙ ΚΑΙ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Τρεις ημέρες στην πόλη, 750 ακροατές στο Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης, 20 εκπρόσωποι φορέων στο Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο, 34 φοιτητές του Πολυτεχνείου, 6 καθηγητές, 13 προτάσεις ανάπλασης, 1 workshop 100 ώρες δουλειάς, 40 εθελοντές, 3 κτίρια, 2 ομιλίες, συνθέτουν το παζλ μιας εκδήλωσης που θα μείνει για πάντα στις καρδιές μας.

Όταν έχεις καταφέρει να αλλάξεις τη φυσιογνωμία του κέντρου της Νέας Υόρκης, τότε λίγα πράγματα μπορεί να αποτελέσουν μεγαλύτερη πρόκληση. Ο David Sim, ως διευθυντής του γραφείου αστικού σχεδιασμού (urban planning) των Gehl Architects, έχει τεθεί υπεύθυνος για επεμβάσεις σε περισσότερες από 90 πόλεις ανά τον κόσμο με γνώμονα πάντοτε την καλύτερη δυνατή ποιότητα ζωής στο αστικό περιβάλλον.

Το τρίημερο 8-10 Απριλίου ο σημαντικός Σκοτσέζος πολεοδόμος βρέθηκε στη Θεσσαλονίκη, καλεσμένος της Parallaxi και της ομάδας αστικού ακτιβισμού "Η Θεσσαλονίκη Αλλιώς". Μέσα στις λίγες μόνο ώρες παραμονής του στην πόλη ο Ντέιβιντ Σιμ κατάφερε να εμψυχήσει σε όσους τον παρακολούθησαν το συναίσθημα πως το περιβάλλον της καθημερινότητάς μας μπορεί να αλλάξει με πολύ απλούς τρόπους. Αρκεί να το θέλουμε πραγματικά...

Την Παρασκευή, 8 Απριλίου και ύστερα από ένα εξαντλητικό ταξίδι 35 ωρών από τη Νέα Ζηλανδία ο David Sim βρέθηκε στη Θεσσαλονίκη και αμέσως έπιασε δουλειά με τις 13 ομάδες φοιτητών που ύστερα από ένα μήνα σκληρής δουλειάς είχαν ετοιμάσει ισάριθμες μελέτες αστικών παρεμβάσεων μικρής κλίμακας σε σημεία της πόλης που πλήττονται από τα έργα του μετρό και από την αναβλητικότητα των έργων ανάπτυξης επί σειρά ετών. Μάλιστα, κάποιες από αυτές τις μελέτες αναμένεται, σύμφωνα με δέσμευση του Αντιδήμαρχου Αστικού Σχεδιασμού, Πολεοδομίας και Δικτύων Θεσσαλονίκης, κ. Ανδρέα Κουράκη, να ενταχθούν στο Τεχνικό Πρόγραμμα του Δήμου Θεσσαλονίκης. Εξάλλου, όλες οι εργασίες αναμένεται να εκτεθούν σε συνεργασία με τα κατά τόπους δημοτικά διαμερίσματα. Το φοιτητικό workshop με τίτλο "Από το εικονικό στο πραγματικό" συντόνισαν οι καθηγητές Αλέκα Γερόλυμπου, Κική Καυκούλα, Απόστολος Παπαγιαννάκης, Εύη Αθανασίου, Χάρης Χριστοδούλου, Αθηνά Βιτοπούλου και οι αρχιτέκτονες Πέτρος Λαζαρίδης και Αθηνά Λαζαρίδου.

Το εργαστήριο των φοιτητών ολοκληρώθηκε το βράδυ της Κυριακής, 10 Απριλίου, όπου ανακοινώθηκε και το βραβείο για τους συμμετέχοντες. Εντός του καλοκαιριού το κορυφαίο γραφείο αστικού σχεδιασμού των Gehl Architects και ο David Sim προσωπικά θα υποδεχθούν στην Κοπεγχάγη τους φοιτητές του Α.Π.Θ., προκειμένου να τους μιλήσουν εκ του σύνεγγυς στον τρόπο δουλειάς και στη φιλοσοφία τους.

Το Σάββατο, 9 Απριλίου, την πρώτη ίσως πραγματικά ανοιξιάτικη και ηλιόλουστη μέρα του χρόνου περισσότεροι από 750 θεατές κατέκλυσαν το Νέο Συνεδριακό Χώρο του Μεγάρου Μουσικής Θεσσαλονίκης (Κτίριο M2), προκειμένου να παρακολουθήσουν την ανοιχτή ομιλία του David Sim. Ο Σκοτσέζος πολεοδόμος παρουσίασε τις

μεθόδους και την ιδιαίτερη ανθρωποκεντρική φιλοσοφία των Gehl Architects που βασίζεται στις θεωρίες του Jan Gehl. Στη συνέχεια χρησιμοποίησε τα επιτυχημένα παραδείγματα της Κοπεγχάγης και της Νέας Υόρκης, ώστε να πείσει το κοινό ότι τίποτα δεν είναι ανέφικτο, αρκεί να υπάρχει πραγματική βούληση. Έτσι, κατέληξε στο συμπέρασμα πως και η Θεσσαλονίκη μπορεί να αλλάξει με απλό τρόπο πρόσωπο, αν εκμεταλλευτεί τα πλεονεκτήματά της που "για εκατοντάδες χρόνια ακόμη θα αποτελούν πόλο έλξης για όλο τον κόσμο". Έκλεισε την παρουσίασή του με μία πρόταση πεζοδρόμησης της παραλιακής λεωφόρου Νίκης που θα αναδείξει το θαλάσσιο μέτωπο που τον γοήτευσε.

Την Κυριακή το πρωί ήταν η σειρά του Δημάρχου Θεσσαλονίκης και των υπόλοιπων φορέων της πόλης να συνομιλήσουν με τον David Sim. Σε μία συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στο συνεδριακό χώρο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου ο καλεσμένος της Parallaxi και της ομάδας "Η Θεσσαλονίκη Αλλιώς" απέδειξε με επιτυχημένα παραδείγματα επεμβάσεων σε πόλεις του εξωτερικού πως η βελτίωση της ποιότητας ζωής στο αστικό περιβάλλον δεν απαιτεί κατ' ανάγκη πολλά χρήματα και χρονοβόρο σχεδιασμό. Αυτή η σκέψη του "just do it" που πυροδότησε ποικίλα σχόλια και αποτέλεσε την αφετηρία για μία έντονη συζήτηση.

Ο David Sim αποχώρησε από τη Θεσσαλονίκη, αφού πρόλαβε μέσα σε κάτι λιγότερο από τρεις ημέρες να μας δείξει καθαρά πως τα απλά και μάλλον αυτονόητα που μας παρουσίασε παρεμποδίζονται στην Ελλάδα από το τείχος της νοοτροπίας μας.

ΕΦΥΓΕ Ο ΒΑΣΙΛΗΣ ΔΕΡΜΙΣΗΣ

Το Διοικητικό Συμβούλιο της Ελληνικής Υδροτεχνικής Ένωσης συνήλθε σε έκτακτη συνεδρίαση με αφορμή την ανακοίνωση του αιφνιδίου θανάτου του αγαπητού φίλου και συναδέλφου, Βασίλη Δερμίσση, Ομότιμου Καθηγητή του Τμήματος Πολιτικών Μηχανικών Α.Π.Θ., επιφανούς και αγαπητού πανεπιστημιακού δασκάλου, ο οποίος διετέλεσε ιδρυτικό μέλος της Ένωσης, μέλος διοικητικών συμβουλίων και Πρόεδρος αυτής επί σειρά ετών και εξέδωσε ψήφισμα, το οποίο θα δημοσιευτεί στον ημερήσιο τύπο και θα αναρτηθεί στην ιστοσελίδα της Ένωσης.

Το Δ.Σ. της Ένωσης αποφάσισε να παραστεί στη νεκρώσιμη ακολουθία και να εκφράσει τα θερμά του συλλυπητήρια στην οικογένεια του αποθανόντος αγαπητού φίλου και συναδέλφου Βασίλη Δερμίσση. ■